

УДК 633.88:502.7

Турубара О.В.

РІДКІСНІ ВИДИ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН ЛІВОБЕРЕЖНОГО ПОЛІССЯ ТА ЇХ ОХОРОНА

Ключові слова: рідкісні види, лікарські рослини, Лівобережне Полісся, природно-заповідні території.

Територія Лівобережного Полісся розташована в межах північної частини Чернігівської (Новгород-Сіверський, Семенівський, Корюківський, Коропський, Сосницький, Щорський, Городнянський, Менський, Ріпкинський, Чернігівський, Куликівський, Козелецький райони, північна частина Бобровицького, Носівського, Ніжинського, Борзнянського та Бахмацького районів), Сумської (Середино-Будський, Шосткінський, Ямпільський райони, північна частина Кролевецького та Глухівського районів) та північно-східної частини Київської (Броварський, Вишгородський райони) областей.

Полюві дослідження на території Лівобережного Полісся проводились протягом 1998-2008 рр. з використанням маршрутно-експедиційних та напівстаціонарних методів.

Поширення рідкісних видів лікарських рослин Лівобережного Полісся вивчалось за літературними даними, результатами наших експедиційних досліджень, матеріалами гербарію Інституту ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України (KW).

До списку рідкісних видів включено зникаючі, вразливі, рідкісні та реліктові види флори лікарських рослин Лівобережного Полісся, внесені до Європейського Червоного списку [6], Додатку I Бернської конвенції [4], Додатку II “Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, які перебувають під загрозою зникнення” (CITES) [3], Червоної книги України [7], переліку видів рослин, що підлягають особливій охороні на території Чернігівської та Сумської областей [1, 2].

Основними критеріями відбору рідкісних видів лікарських рослин Лівобережного Полісся є наукові критерії відбору видів для занесення їх до Червоної книги України [1]:

1) *хорологічний* – поширення і стан популяцій ендемічних, диз’юнктивно-ареальних, погранично-ареальних і рідкісних видів у складі флори;

2) *флорогенезний* – реліктові види і види, що зникають з природних причин;

3) *еколого-ценотичний* – види різних рідкісних і таких, що зникають, фітоценозів та специфічних екологічних ніш;

4) *прагматичний* – практичне використання видів та їхнє відношення до родичів культурних сортів;

5) *естетичний* – включення гарноквітучих та інших декоративних дикорослих видів, які стають рідкісними або зникають внаслідок масового винищення цих рослин у природному середовищі.

Флора лікарських рослин Лівобережного Полісся нараховує 790 видів, з яких 80 – рідкісні (10,1 %).

Із 80 рідкісних видів флори лікарських рослин Лівобережного Полісся 2 види внесені до Європейського Червоного списку [5], 2 види – до Додатку I “Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі” [4], 1 вид – до Додатку II “Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, які перебувають під загрозою зникнення” (CITES) [3], 31 вид внесений до Червоної книги України (*Diphasiastrum complanatum* (L.) Holub, *Lycopodium annotinum* L., *Huperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank & C.Mart., *Pulsatilla pratensis* (L.) Mill., *Betula humilis* Schrank, *Drosera intermedia* Hayne, *Salix myrtilloides* L., *Salix starkeana* Willd., *Trapa natans*, *Nymphoides peltata* (S.G.Gmel.) O.Kuntze, *Pedicularis sceptrum-carolinum* L., *Lilium martagon* L., *Allium ursinum* L., *Scheuchzeria palustris* L., *Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch, *Cephalanthera rubra* (L.) Rich., *Cypripedium calceolus* L., *Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soó, *Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó, *Dactylorhiza majalis* (Rchb.) P.F.Hunt & Summerhayes, *Dactylorhiza sambucina* (L.) Soó, *Epipactis atrorubens* (Hoffm. ex Bernh.) Besse, *Epipactis helleborine* (L.) Crantz, *Epipactis palustris* (L.) Crantz, *Listera ovata* (L.) R.Br., *Neottia nidus-avis* (L.) Rich., *Neottianthe cucullata* (L.) Schlechter, *Orchis coriophora* L., *Orchis morio* L., *Platanthera bifolia* (L.) Rich., *Platanthera chlorantha* (Cust.) Rchb.) (табл. 1) [7]. 25 видів (*Adonis vernalis* L., *Pulsatilla patens* (L.) Mill., *Ophioglossum vulgatum* L., *Juniperus communis* L., *Nymphaea candida* C.Presl, *Anemone sylvestris* L., *Anemone hemorosea* L., *Corydalis marschalliana* (Pall. ex Willd.) Pers., *Alnus incana* (L.) Moench, *Andromeda polifolia* L., *Arctostaphylos uva-ursi* (L.) Spreng., *Ledum palustre* L., *Pyrola chlorantha* Sw., *Oxycoccus palustris* L., *Salix lapponum* L., *Sedum purpureum* (L.) Schult., *Potentilla alba* L., *Inula helenium* L., *Gentiana pneumonanthe* L., *Polemonium caeruleum* L., *Pulmonaria angustifolia* L., *Gladiolus imbricatus* L., *Iris sibirica* L., *Carex montana* L., *Lemna gibba* L.) є рідкісними для Чернігівської області [1], 39 видів (*Adonis vernalis* L., *Lycopodium clavatum* L., *Ophioglossum vulgatum* L., *Matteuccia struthiopteris* (L.) Tod., *Juniperus communis* L.,

Nymphaea alba L., *Nymphaea candida* C.Presl, *Anemone sylvestris* L., *Anemone hemorosea* L., *Aquilegia vulgaris* L., *Pulsatilla patens* (L.) Mill., *Corydalis marschalliana* (Pall. ex Willd.) Pers., *Gypsophila oligosperma* A.Krasnova, *Drosera rotundifolia* L., *Andromeda polifolia* L., *Arctostaphylos uva-ursi* (L.) Spreng., *Pyrola chlorantha* Sw., *Viola epipsila* Ledeb., *Salix lapponum* L., *Helianthemum nummularium* (L.) Mill., *Circaea alpine* L., *Linum austriacum* L., *Linum flavum* L., *Parnassia palustris* L., *Peucedanum cervaria* (L.) Lapeyr., *Antennaria dioica* (L.) P.Gaertn., *Inula helenium* L., *Pyrethrum corymbosum* (L.) Scop., *Scorzonera purpurea* L., *Gentiana pneumonanthe* L., *Polemonium caeruleum* L., *Echium russicum* J.F. Gmel., *Digitalis grandiflora* Mill., *Prunella grandiflora* (L.) Scholl., *Veratrum nigrum* L., *Gladiolus imbricatus* L., *Iris hungarica* Waldst. & Kit., *Iris sibirica* L., *Calla palustris* L.) – для Сумської області [2].

Таблиця 1. Рідкісні види лікарських рослин Лівобережного Полісся

Родина, вид	Категорія рідкості	Созологічний статус
1	2	3
LYCOPODIACEAE		
<i>Diphasiastrum complanatum</i> (L.) Holub	II	У (С, Ч)
<i>Lycopodium annotinum</i> L.	II	У (С, Ч)
<i>Lycopodium clavatum</i> L.		Сo
HUPERZIACEAE		
<i>Huperzia selago</i> (L.) Bernh. ex Schrank & C.Mart.	I	У (С, Ч)
OPHIOGLOSSACEAE		
<i>Ophioglossum vulgatum</i> L.		Сo, Чo
ONOCLEACEAE		
<i>Matteuccia struthiopteris</i> (L.) Tod.		Сo
CUPRESSACEAE		
<i>Juniperus communis</i> L.		Сo, Чo
NYMPHAEACEAE		
<i>Nymphaea alba</i> L.		Сo
<i>Nymphaea candida</i> C.Presl		Сo, Чo
RANUNCULACEAE		
<i>Adonis vernalis</i> L.		CITES, Сo, Чo
<i>Anemone sylvestris</i> L.		Сo, Чo
<i>Anemone hemorosea</i> L.		Сo, Чo
<i>Aquilegia vulgaris</i> L.		Сo
<i>Pulsatilla patens</i> (L.) Mill.		Б, Сo, Чo
<i>Pulsatilla pratensis</i> (L.) Mill.	II	У (С, Ч)

1	2	3
FUMARIACEAE		
<i>Corydalis marschalliana</i> (Pall. ex Willd.) Pers.		Co, Чo
CARYOPHYLLACEAE		
<i>Gypsophila oligosperma</i> A.Krasnova		Co
POLYGONACEAE		
<i>Rumex ucrainicus</i> Fisch. ex Spreng.		Є
BETULACEAE		
<i>Alnus incana</i> (L.) Moench		Чo
<i>Betula humilis</i> Schrank	III	У (C, Ч)
DROSERACEAE		
<i>Drosera intermedia</i> Hayne	II	У (Ч)
<i>Drosera rotundifolia</i> L.		Co
ERICACEAE		
<i>Andromeda polifolia</i> L.		Co, Чo
<i>Arctostaphylos uva-ursi</i> (L.) Spreng.		Co, Чo
<i>Ledum palustre</i> L.		Чo
PYROLACEAE		
<i>Pyrola chlorantha</i> Sw.		Co, Чo
VACCINIACEAE		
<i>Oxycoccus palustris</i> L.		Чo
VIOLACEAE		
<i>Viola epipsila</i> Ledeb.		Co
SALICACEAE		
<i>Salix lapponum</i> L.		Co, Чo
<i>Salix myrtilloides</i> L.	III	У (C, Ч)
<i>Salix starkeana</i> Willd.	III	У (C, Ч)
CISTACEAE		
<i>Helianthemum nummularium</i> (L.) Mill.		Co
CRASSULACEAE		
<i>Sedum purpureum</i> (L.) Schult.		Чo
ROSACEAE		
<i>Crataegus ucrainica</i> Pojark.		Є
<i>Potentilla alba</i> L.		Чo
TRAPACEAE		
<i>Trapa natans</i> L.	II	У (C, Ч), Б
ONAGRACEAE		
<i>Circaea alpina</i> L.		Co
LINACEAE		
<i>Linum austriacum</i> L.		Co
<i>Linum flavum</i> L.		Co
PARNASSIACEAE		
<i>Parnassia palustris</i> L.		Co
MENYANTHACEAE		
<i>Nymphoides peltata</i> (S.G.Gmel.) O.Kuntze	II	У (C, Ч)

1	2	3
APIACEAE		
<i>Peucedanum cervaria</i> (L.) Lapeyr.		Co
ASTERACEAE		
<i>Antennaria dioica</i> (L.) P.Gaertn.		Co
<i>Inula helenium</i> L.		Co, Чo
<i>Pyrethrum corymbosum</i> (L.) Scop.		Co
<i>Scorzonera purpurea</i> L.		Co
GENTIANACEAE		
<i>Gentiana pneumonanthe</i> L.		Co, Чo
POLEMONIACEAE		
<i>Polemonium caeruleum</i> L.		Co, Чo
BORAGINACEAE		
<i>Echium russicum</i> J.F.Gmel.		Co
<i>Pulmonaria angustifolia</i> L.		Чo
SCROPHULARIACEAE		
<i>Digitalis grandiflora</i> Mill.		Co
<i>Pedicularis sceptrum-carolinum</i> L.	I	У (C, Ч)
LAMIACEAE		
<i>Prunella grandiflora</i> (L.) Scholl.		Co
MELANTHIACEAE		
<i>Veratrum nigrum</i> L.		Co
LILIACEAE		
<i>Lilium martagon</i> L.	II	У (C, Ч)
IRIDACEAE		
<i>Gladiolus imbricatus</i> L.		Co, Чo
<i>Iris hungarica</i> Waldst. & Kit.		Co
<i>Iris sibirica</i> L.		Co, Чo
ORCHIDACEAE		
<i>Cephalanthera longifolia</i> (L.) Fritsch	II	У (C, Ч)
<i>Cephalanthera rubra</i> (L.) Rich.	II	У (Ч)
<i>Cypripedium calceolus</i> L.	II	У (C, Ч)
<i>Dactylorhiza fuchsii</i> (Druce) Soó	III	У (C, Ч)
<i>Dactylorhiza incarnata</i> (L.) Soó	III	У (C, Ч)
<i>Dactylorhiza majalis</i> (Rchb.) P.F.Hunt & Summerhayes	III	У (C, Ч)
<i>Dactylorhiza sambucina</i> (L.) Soó	II	У (Ч)
<i>Epipactis atrorubens</i> (Hoffm. ex Bernh.) Besse	III	У (C, Ч)
<i>Epipactis helleborine</i> (L.) Crantz	II	У (C, Ч)
<i>Epipactis palustris</i> (L.) Crantz	III	У (C, Ч)
<i>Listera ovata</i> (L.) R.Br.	III	У (C, Ч)
<i>Neottia nidus-avis</i> (L.) Rich.	III	У (C, Ч)
<i>Neottianthe cucullata</i> (L.) Schlechter	II	У (C)
<i>Orchis coriophora</i> L.	III	У (C, Ч)
<i>Orchis morio</i> L.	II	У (Ч)

1	2	3
<i>Platanthera bifolia</i> (L.) Rich.	III	У (С, Ч)
<i>Platanthera chlorantha</i> (Cust.) Rchb.	III	У (С, Ч)
ALLIACEAE		
<i>Allium ursinum</i> L.	II	У (С, Ч)
CYPERACEAE		
<i>Carex montana</i> L.		Чо
SCHEUCHZERIACEAE		
<i>Scheuchzeria palustris</i> L.	I	У (С, Ч)
ARACEAE		
<i>Calla palustris</i> L.		Со
LEMNACEAE		
<i>Lemna gibba</i> L.		Чо

Примітка. У – вид занесений до Червоної книги України (Ч – для Чернігівської області, С – для Сумської області);

Є – вид занесений до Європейського Червоного списку;

Б – вид занесений до Додатку I Бернської конвенції;

CITES – вид занесений до Додатку II “Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, які перебувають під загрозою зникнення”;

Чо – вид вважається рідкісним для Чернігівської області;

Со – вид вважається рідкісним для Сумської області.

Загальна площа природно-заповідних територій, на яких зберігаються рідкісні види лікарських рослин, становить 36551,3 га.

На території Лівобережного Полісся рідкісні види лікарських рослин охороняються на таких природно-заповідних територіях: Деснянсько-Старогутський національний природний парк, п’ять заказників загальнодержавного значення, в т.ч. три ботанічні, два ландшафтні та один лісовий, двадцять дев’ять заказників місцевого значення, в т.ч. двадцять два ботанічні, п’ять ландшафтних та два лісових, один регіональний ландшафтний парк, дві гідрологічні пам’ятки природи загальнодержавного значення, одна гідрологічна пам’ятка природи місцевого значення, шість заповідних урочищ [2, 5].

За межами природно-заповідних територій ці види зазнають негативного антропогенного впливу (вирубівання лісів, осушення боліт, розрідження деревостану, неконтрольована заготівля лікарської сировини місцевим населенням, зривання на букети). Це призводить до зменшення чисельності рідкісних видів. Тому необхідно виявити і взяти під охорону всі місцезнаходження цих рослин, контролювати стан їх популяцій, створити нові природно-заповідні об’єкти. На території заказників та лісництв необхідно організувати вирощування рідкісних видів для відновлення втрачених популяцій у природному середовищі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний кадастр рослинного світу України: принципи підготовки та ведення в Чернігівській області. – Чернігів, 2003. – 256 с.
2. Заповідні скарби Сумщини / Під заг.ред. д.б.н. Т.Л.Андрієнко. – Суми: Видавництво «Джерело», 2001. – 208 с.
3. Каталог раритетного біорізноманіття заповідників і національних природних парків України / За наук. ред. С.Ю. Поповича – К.: Фітосоціоцентр, 2002. – 276 с.
4. Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979 р.) – К., 1998. – 76 с.
5. Природно-заповідний фонд Чернігівської області / Під заг. ред. Ю.О. Карпенка. – Чернігів, 2002. – 240 с.
6. Собко В.Г., Гриценко В.В., Гнатюк А.М., Деркач О.В., Мініна Ю.В. Рідкісні види флори України у Європейському Червоному списку // Інтродукція рослин. – 2002. – № 3-4. – С. 3-12.
7. Червона книга України. Рослинний світ. – К.: УРЕ, 1996. – 606 с.

О.В. Турубара

**РЕДКИЕ ВИДЫ ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ
ЛЕВОБЕРЕЖНОГО ПОЛЕСЬЯ И ИХ ОХРАНА**

Ключевые слова: редкие виды, лекарственные растения, Левобережное Полесье, природно-заповедные территории.

Приводятся данные о редких видах лекарственных растений Левобережного Полесья. Характеризуется современное состояние охраны редких и исчезающих видов лекарственных растений на территории региона, а также меры по их сохранению.

O.V. Turubara

**RARE SPECIES OF MEDICINAL PLANTS OF THE LEFT BANK
POLYSSIA AND THEIR PROTECTION**

Key words: rare species, medicinal plants, Left Bank Polyssia, nature-protected area.

The data on the rare species of medicinal plants of the Left Bank Polyssia are provided. The present-day state of protection of rare and disappearing medicinal plant species on the region's territory and measures of their preservation are characterized.